

OD
MINULOSTI
K DNEŠKU

JAN RYCHLÍK
VLADIMÍR PENČEV

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRADEK

KAPITOLA 14

OD DIKTATURY K DIKTATUŘE

Třetí republika

Osvobozením Prahy byla i fakticky obnovena existence Československé republiky, která byla dobově označována jako „lidově demokratická“, byť v samotném názvu státu toto označení nikdy nebylo. Termín „lidově-demokratický režim“ tehdy ještě neměl význam, který mu po převratu v roce 1948 dali komunisté, totiž faktický ekvivalent socialistického systému s dominantním postavením komunistické strany, čili – podle terminologie západní politologie – komunistický režim. V letech 1945–1948 se jím v duchu košického vládního programu rozumělo především rozšíření demokracie na hospodářskou oblast v podobě státní kontroly výroby a účasti zaměstnanců na této kontrole, v politické oblasti rozšíření účasti občanů na samosprávě v podobě volených národních výborů různých stupňů, byť – paradoxně – žádné volby do národních výborů se v tomto období neuskutečnily a první se konaly teprve v roce 1954, a to za zásadně změněných podmínek. Dnes česká a slovenská historiografie označuje za období lidově-demokratické republiky jen časový úsek 1948–1960, tj. do schválení tzv. socialistické ústavy, zatímco období mezi osvobozením a komunistickým převratem, tedy léta 1945–1948, je zpravidla označováno neutrálním pojmem „třetí republika“.⁷⁴⁸

Velmi obtížná je charakteristika režimu třetí republiky. Marxisticko-leninská historiografie v letech 1948–1989 označovala toto období jako „dobu přechodu od kapitalismu k socialismu“, resp. jako dobu „přerůstání revoluce národní a demokratické v revoluci socialistickou“, čímž zdůrazňovala přechodný charakter celého období.⁷⁴⁹ Dnes jsou léta 1945–1948 zpravidla označována jako „období omezené demokracie“, přičemž je rovněž zdůrazňován přechodný charakter těchto let. V ekonomické oblasti je třetí republika charakterizována vel-

⁷⁴⁸ K tomuto období viz: Kaplan, K.: *Pravda o Československu*. 2. vydání, Panorama, Praha 1990, týž: *Nekroavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993, Barnovský, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Archa, Bratislava 1993.

⁷⁴⁹ *Československá vlastivěda*. II., sv. 2., s. 631–672.

kým nárůstem veřejného sektoru a omezením možností soukromého podnikání, byť soukromý sektor si zachovával ještě poměrně velký rozsah. V politickém smyslu je třetí republika dobou omezené plurality. Komunistická strana je sice jednou z hlavních politických sil, nikoliv však ještě rozhodující silou v Československu. V rámci systému Národní fronty existuje více politických stran, které svádějí normální politický zápas a ucházejí se o přízeň voličů ve svobodných volbách. Zachována je ještě svoboda tisku a projevu, byť je – s ohledem na politické limity stanovené rámcovým programem Národní fronty – v porovnání s první republikou mnohem omezenější. S výjimkou osob německé a maďarské národnosti, které se staly prakticky bezprávnými, zatím nadále platí občanské svobody a není prováděna perzekuce politických oponentů KSČ/KSS. Komunisté sice do značné míry už ovládají policii, především politickou, nemají však žádný vliv na justici. Justiční aparát zůstává prakticky nedotčen a funguje nezávisle na výkonné moci. V Československu proto na rozdíl od ostatních tzv. lidově-demokratických zemí v této době neprobíhají vykonstruované politické procesy.

V porovnání s většinou ostatních tzv. lidově-demokratických států je v Československu odlišný i způsob nastolení komunistické diktatury. Československo je *de iure* vítězný stát a proto nemá na svém území cizí armády. Sovětské jednotky odešly – spolu s jednotkami americké armády – už na podzim 1945 a ani během svého krátkého pobytu nezasahovaly přímo do vnitropolitického dění. Komunistický režim v Československu proto není nastolen v důsledku přímé vojenské sovětské přítomnosti, jako tomu bylo v Bulharsku, Rumunsku, Maďarsku, Polsku či sovětské zóně Německa (pozdější NDR), ale je důsledkem komunistického státního převratu, ke kterému ale došlo až téměř tři roky po válce – 25. února 1948.

Územní změny a národnostní poměry

Poválečné Československo se rozkládalo na rozloze 127 896 čtverečních km. Na tomto území žilo v roce 1940 přibližně 14 697 000 obyvatel, podle prvního poválečného sčítání lidu, které se uskutečnilo v roce 1950, jen 12 338 450 obyvatel. Úbytek obyvatelstva byl způsoben jednak válečnými ztrátami, které jsou odhadovány asi na 360 000 osob⁷⁵⁰, především však nuceným vysídlením německého obyvatelstva, o kterém bude řeč dále. Vedle Podkarpatské Rusi bylo k sovětské Ukrajině, a tudíž k SSSR, připojeno také několik obcí nejvýchodnější části východního Slovenska včetně důležité železniční křižovatky Čop na řece Tise, tvořící zde hranici s Maďarskem. Důvodem byla snaha SSSR získat zcela

⁷⁵⁰ Tento údaj zahrnuje také vyvražděné židovské obyvatelstvo, které se na uvedených číslech podílí více než jednou polovinou. Dále je nutno mít na zřeteli, že v těchto celkových počtech jsou zahrnuti nejen českoslovenští občané, kteří zahynuli jako účastníci odboje nebo v důsledku perzekuce, ale také padlí vojáci-českoslovenští občané mobilizovaní do nejrůznějších armád, včetně padlých v řadách německé a maďarské armády, resp. slovenské armády za tažení proti Polsku a SSSR.

na své území železniční trať Čop – Užhorod – Užocký průsmyk umožňující spojení Budapešti se Lvovem. V odstoupených obcích žilo převážně rusínské (resp. ukrajinské) obyvatelstvo. Na základě mírové smlouvy s Maďarskem, podepsané v Paříži 10. února 1947, získalo Československo čtyři obce na pravém břehu Dunaje na jih od Petržalky, obývané Maďary. Pokusy – ostatně nijak výrazné – získat na úkor Německa některá malá území při severní české hranici v někdejších Pruském Slezsku se neseťkaly s úspěchem, protože Sovětský svaz už odevzdal celé toto území až po Lužickou Nisu a Odru Polsku, což pak potvrdila i konference tří mocností v Postupimi (Potsdam).⁷⁵¹ Československo naproti tomu úspěšně odrazilo všechny pokusy Polska ponechat si území Těšínska, resp. Oravy a Spiše, zabrané v roce 1938.⁷⁵² Až na ztrátu Podkarpatské Rusi a získání čtyř maďarských obcí tedy hranice Československa zůstaly stejné, jako byly 29. září 1938.

Košický vládní program hovořil o nutnosti vybudování Československa jako „národního státu Čechů a Slováků“. Uvedená formulace měla znamenat tolik, že se třetí republika vzdává fikce čechoslovakismu a uznává Slováky za národ a současně hodlá zlikvidovat na svém území národnostní menšiny, kterým nehodlá přiznávat žádná práva. Pokud jde o první postulát, došlo skutečně oproti první republice k značné změně. Ve dnech 31. května – 1. června 1945 se v Praze uskutečnila jednání mezi zástupci vlády a předsednictvem SNR o státoprávním postavení Slovenska. Slovenská delegace, složená paritně z představitelů KSS a DS, dostala jasné instrukce, aby při jednáních v Praze prosazovala federativní uspořádání. Česká národní rada se měla stát českým národním zákonodárným orgánem, který by měl obdobné postavení jako na Slovensku SNR, kromě toho měl být vytvořen i český výkonný orgán na způsob slovenského vzoru pověřenců. Nad těmito orgány měla vzniknout ústřední vláda a společné Národní shromáždění s omezenými pravomocemi. Avšak vedení KSČ mezitím zaujalo k federaci negativní postoj, a proto ještě před jednáním přesvědčilo své slovenské partnery z KSS, aby od ní ustoupili. Výsledkem jednání byla tzv. první pražská dohoda z 2. června 1945, na základě které Slovensko získalo pouze rozsáhlou autonomii. Dosavadní slovenské orgány – Slovenská národní rada a Sbor pověřenců – byly zachovány a až do svolání parlamentu platily dekrety prezidenta republiky na Slovensku jen se souhlasem SNR. Nevznikly ale žádné české národní orgány. Ústřední vláda v Praze tak vystupovala ve dvojím charakteru: jednak jako vláda pouze pro české země, jednak – ve vymezených otázkách – jako vláda celého Československa.⁷⁵³

⁷⁵¹ Postupimská konference se uskutečnila ve dnech 17. 7. – 2. 8. 1945. Někdejší německá území ve Slezsku byla odevzdána Polsku do doby mírové konference a podpisu konečné mírové smlouvy s Německem, avšak tato konference se nikdy neuskutečnila.

⁷⁵² Ve sporu s Polskem, který v létě 1945 hrozil přerůst v místní ozbrojený konflikt, získalo Československo podporu SSSR. Jedinou územní změnou byla nakonec rektifikace hranice, provedená na horní Jizeře v oblasti styku Jizerských Hor a Krkonoš, tedy na úseku někdejší hranice s Německem. Tato rektifikace byla dokončena teprve v roce 1958.

⁷⁵³ Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, s. 283–288. Tam viz odkazy na další literaturu.

Pokud jde o otázku menšin, byla realita poněkud jiná. Československo bylo nakonec nuceno přiznat určitá menšinová práva především v oblasti školství polské a ukrajinské menšině, zatímco rusínský směr byl uměle potlačován a rusínská menšina přestala být uznávána. Snaha zbavit se menšin se tak redukovala jen na „nepřátelské menšiny“, tedy především na Němce a na Maďary.

Násilné vystěhování většiny Němců, v české historiografii zpravidla označované jako „odsun“ a v německé jako „vyhnání“ (*Vertreibung*), rozhodně nepatří k světlým stránkám nejnovějších českých a slovenských dějin. I když se nepochybně velká část německého obyvatelstva v roce 1938 provinila proti Československé republice a mnoho sudetských Němců se také podílelo na perzekucích Čechů v době druhé světové války, a i když v roce 1945 bylo skutečně těžké představit si další spoluzití obou národů v jednom státě, perzekuce německého obyvatelstva bezprostředně po válce daleko překročila meze nutných opatření. Již v době květnového povstání, ale především po něm docházelo na některých místech k násilnostem vůči německému civilnímu obyvatelstvu, které bylo jako celek označováno za „fašisty“. Při těchto akcích se nechvalně proslavily především oddíly Revolučních gard (RG), jakýchsi milicí vzniklých v době povstání, které ovšem získaly velmi špatnou pověst, protože se v nich vyskytovalo mnoho pochybných živlů. Samotní Češi posměšně členy RG označovali za „barikádníky 10. května“ (tj. za ty, kteří se zapojili do povstání až po jeho skončení) a zkratku RG četli jako „rabovací gardy“. Rabování majetku a násilí na německém obyvatelstvu se ovšem dopouštěli i vojáci a různé deklasované živly vydávající se za partyzány. K největšímu pogromu došlo 31. července 1945 v Ústí nad Labem v důsledku výbuchu tamního skladiště munice ve čtvrti Krásné Březno. Výbuch, který si vyžádal 28 mrtvých, byl označen za „německou sabotáž“, ačkoliv s největší pravděpodobností šlo o nešťastnou náhodu, což je zřejmé i z toho, že mezi zabitými byli i němečtí skladníci. Dav, ke kterému se připojili příslušníci RG, ale také vojáci, zaútočil na místní Němce, bil je a shazoval z mostu do Labe (mezi nimi i jednu ženu s kočárkem s malým dítětem). Policie proti davu nijak nezasáhla. Na mnoha místech docházelo k hromadným popravám německých civilistů. Důvodem bylo zpravidla nedovolené držení zbraně, ale často byly popravy zcela bezdůvodné. Popravy Němců se konaly např. v Postoloprtech (zabito 763 osob), Duchcově, Jihlavě, Broumově, Rýmařově, Moravském Krumlově a jinde. Zřejmě nejhrůznější čin se stal v noci z 18. na 19. června 1945 v obci Horní Moštěnice u Přerova, kde bylo vojáky bezdůvodně zastřeleno celkem 265 osob, z toho 120 žen a 74 dětí. Na jiných místech národní výbory nebo okresní správní komise⁷⁵⁴ vydaly vyhlášku, podle které se všichni Němci museli do 24 hodin vystěhovat z města. Podle zprávy policejního ředitelství města Prahy z 5. června 1945 bylo tímto způsobem z hlavního města vyhnáno 27 053 osob. Z měst nacházejících se blízko hranic bylo německé obyvatelstvo zpravidla vyháněno přímo za hranice. Např. jen z Liberce bylo tímto způsobem vyhnáno 25 000 osob. Transporty s vyhnanci původně přijímaly sovětské vojenské úřady ve své zóně

⁷⁵⁴ Okresní správní komise byly zřizovány v oblastech s převahou německého a maďarského obyvatelstva, a to výhradně z řad místních nebo odjinud vyslaných Čechů a Slováků.

Německa, zatímco americké a především polské úřady odmítaly vyhnané Němce přijímat. V Brně nařídil Zemský národní výbor, zřejmě především na nátlak dělníků z tamní zbrojovky, vystěhování všech Němců. Ve dnech 30.–31. května bylo Revolučními gardami za naprosté nečinnosti policie z města vyhnáno asi 20 000 Němců, kteří byli nuceni pochodovat po silnici směrem k asi padesát kilometrů vzdálené rakouské hranici u Mikulova. Při této akci, známé jako „brněnský pochod smrti“, zahynulo v důsledku útrap a vyčerpání celkem 1691 osob.⁷⁵⁵ Poněkud lepší byla situace v západních Čechách, kde se v té době ještě zdržovala americká armáda. S USA nebyla totiž podepsána dohoda o správě osvobozeného území, a tak oblast zůstala bezprostředně po válce pod přímou vojenskou správou vykonávanou zvláštními úřady zvanými AMGOT (*Allied Military Government for Occupied Territories*). Činnost RG a různých pochybných „partyzánů“ Američané ve své zóně netrpěli.

Řádění RG a nedisciplinovaných vojáků vyvolalo protesty ze zahraničí a ty přinutily doposud poměrně pasivní vládu zakročit. Ministerstvo vnitra v srpnu oznámilo, že vysídlování Němců se zatím zastavuje a bude probíhat postupně v dohodě s okupačními úřady v sovětské a americké zóně Německa. RG byly rozpuštěny, a někteří jejich členové dokonce zatčeni. Ovšem, německé obyvatelstvo bylo i nadále podrobena různým omezením. Dekret prezidenta republiky č. 12 z 21. června 1945 zbavoval německé obyvatele v českých zemích zemědělské půdy, výjimka byla možná jen u osob, které se „aktivně zúčastnily boje za osvobození Československa“. Prezidentský dekret č. 33 z 2. srpna 1945 zbavoval osoby německé národnosti československého občanství a stavěl je tak do postavení cizinců. Občanství sice podle dikce zákona neměly být zbaveny osoby, které se prokazatelně neprovinily proti Československé republice, avšak protože v praxi byla za provinění považována např. i služba v německé armádě, které se mužské obyvatelstvo samozřejmě za války nemohlo vyhnout, bylo toto ustanovení problematické. Dekret č. 108 z 25. října 1945 zbavoval Němce prakticky veškerého majetku s výjimkou osobních věcí. Dekret č. 88 umožňoval, aby na ně jako na osoby státně nespolehlivé byla uvalena pracovní povinnost. Uzavřeny byly veškeré německé školy, rozpuštěny všechny německé spolky, zastaveny všechny německé časopisy, až na několik místních výjimek zakázány německé bohoslužby. Němcům byly zakázány sňatky s Čechy a Slováky, vyjma případů, kdy jim bylo ponecháno nebo vráceno československé občanství. Pro Němce byly stanoveny nižší přídíly potravin, z některých potravin byli – podobně jako dříve Židé – vyloučeni vůbec. Okresní správní komise kromě toho vydávaly další nařízení, omezující i osobní svobodu Němců. V mnoha místech na ně byla uvalena policejní hodina, tj. nesměli se po setmění zdržovat bez povolení na ulici. Byli povinni nosit viditelné označení v podobě bílé pásky na rukávě s písmenem „N“. Bez souhlasu úřadů nesměli cestovat ani měnit místo bydliště či zaměstnání.

⁷⁵⁵ Podrobněji k excesům proti Němcům viz Staněk, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích a jejich vyšetřování*. ÚSD AV ČR, Praha 2005.

Právo vystěhovat Němce z Československa bylo zakotveno v kapitole XII. závěrečného protokolu a článku XIII. závěrečné zprávy postupimské konference. USA, Velká Británie a SSSR se zavázaly, že ve svých zónách Německa vystěhovalce přijmou, trvaly však na tom, že transfer musí být proveden spořádaně a humánně. Organizované vysídlování bylo zahájeno koncem roku 1945 a ukončeno 29. října 1946. Německé obyvatelstvo bylo soustředěno do speciálních internačních táborů, odkud byly vypravovány transporty po železnici do americké a sovětské zóny Německa. Oficiálně bylo vystěhování opřeno o právní konstrukt, že osoby určené k vystěhování nemají československé státní občanství a jsou tedy nežádoucími cizinci. Celkem bylo z Československa vystěhováno 2 402 600 Němců, (transporty odvezly 2 235 541). I v následujících letech pak ještě pokračovaly individuální odchody osob.

Po skončení vysídlovací akce zůstalo v Československu stále ještě přes 200 000 Němců, žijících nyní rozptýleně. Osobám s prokazatelnou antifašistickou minulostí, především německým sociálním demokratům a komunistům, bylo dovoleno v Československu zůstat. Teoreticky se na ně nevztahovala různá omezení, a bylo jim zachováno i československé státní občanství, byť většinou nikoliv i majetek. Podobně mohli zpravidla zůstat i němečtí příslušníci smíšených manželství, nepostradatelní odborníci apod., kteří si mohli o vrácení občanství požádat, resp. bylo jim nakonec automaticky vráceno v roce 1953. Řada těchto osob však nakonec odešla do Německa dobrovolně. Místní české obyvatelstvo se na ně dívalo s nenávistí nebo alespoň nedůvěrou a kromě toho tyto osoby ztratily jakékoliv kulturní zázemí. Počet Němců se tak postupně i nadále snižoval. Německá menšina fakticky v Československu jako celek zanikla.⁷⁵⁶

Česko-slovensko-německá komise historiků dospěla v devadesátých letech 20. století po seriózním prostudování dostupných materiálů k závěru, že při vysídlování německého obyvatelstva zahynulo asi 20 000 osob, a to včetně těch, které v důsledku podvýživy, strádání apod. zemřely teprve po příchodu do Německa. Nucené vystěhování Němců podporovaly všechny politické strany, resp. všechny české strany, protože na Slovensku bylo vystěhování Němců jen okrajovým problémem. S nejvýraznějšími nacionalistickými, či spíše šovinistickými projevy vystupovali národní socialisté, avšak nezaostávali za nimi ani komunisté. Poněkud rezervovanější byl postoj sociálních demokratů a především lidovců, protože v pohraničí zbyl poměrně velký počet někdejších členů sudetoněmecké sociální demokracie a rovněž německých katolíků. Ani tyto strany sice nezpochybňovaly nutnost vysídlení Němců, především lidovci však začali brzy poukazovat na nehumánní metody, které jsou při tom používány. Československá strana lidová také později prosadila ustavení parlamentní komise k vyšetření zločinů spáchaných na německém obyvatelstvu. Pachatelé zločinů byli ovšem postaveni před soud a potrestáni jen výjimečně a v obzvlášť křiklavých případech, jako např. v případě masakru v Horní Moštěnici.

⁷⁵⁶ K vysídlení Němců z Československa viz: Staněk, T.: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Academia, Praha 1991.

Nucené vystěhování čekalo původně i maďarskou menšinu, na kterou se vztahovala stejná omezení, jako na menšinu německou. S vystěhování Maďarů však postupimská konference nevyjádřila souhlas a Československu se jej nepodařilo prosadit ani do mírové smlouvy s Maďarskem. Československá vláda nakonec uzavřela s Maďarskem alespoň dohodu o výměně obyvatelstva a doufala, že se jí podaří vyměnit část slovenských Maďarů za Slováky žijící v Maďarsku. Tento projekt se ale realizoval jen částečně a maďarská menšina nakonec v Československu zůstala. V roce 1948 bylo naprosté většině Maďarů vráceno československé občanství a potom – na rozdíl od Němců – částečně i majetek a menšinová práva.

Soudní postih kolaborantů

Vedle vybudování národního státu hovořil košický vládní program také o nutnosti potrestání zrádců národa a kolaborantů. Postih kolaborantů a zrádců (včetně osob německé a maďarské národnosti), tzv. retribuční dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945⁷⁵⁷ o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů a o lidovém soudnictví. Dekret po materiální stránce (tj. pokud jde o stanovení, který čin je trestný) vycházel z předválečného zákona na ochranu republiky z roku 1923, který ale podstatně zpříšňoval a kromě toho zaváděl i nové trestné činy, především zločin udavačství. Výjimečnost a v podstatě protiústavnost dekretu spočívala ovšem v tom, že měl platit zpětně a pokrýval celý čas od doby „zvýšeného ohrožení státu“ koncem jara 1938 až do osvobození v roce 1945. Řízení probíhalo před mimořádnými lidovými soudy (plánováno jich bylo 24), které rozhodovaly v pětičlenných senátech složených z předsedy, kterým byl profesionální soudce, a pěti laických přísedících vybíraných ze seznamů předložených národními výbory. Pro hlavní české kolaboranty byl zřízen dekretem č. 17/1945 Sb. zvláštní Národní soud, kde byl senát sedmičlenný. 27. října 1945 byl dekret číslo 16 (zvaný později „velký retribuční dekret“) doplněn ještě dekretem č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti (tzv. „malý retribuční dekret“). Provinilce, kteří se dopustili jen menších přestupků, bylo možno ve správním řízení potrestat např. veřejnou důtkou, zákazem výkonu povolání nebo i vězením až na dobu jednoho roku. V různých závodech a institucích také působily tzv. očištné komise, které mohly osoby, které se za války nevhodně chovaly, propustit anebo jim zakázat činnost v jejich oboru. Všechny uvedené normy se týkaly pouze českých zemí, na Slovensku s ohledem na jinou situaci v době války vydala Slovenská národní rada své vlastní, dosti odlišné nařízení. Činnost mimořádných lidových soudů i Národního soudu byla definitivně ukončena 5. května 1947.

Přísné tresty uložené představitelům německé okupační správy, vůdcům českých fašistických skupin, kolaborantským novinářům a různých udavačům se setkaly s celkem souhlasnými reakcemi. Odsouzení k smrti a popravení byli

⁷⁵⁷ Dekret č. 16/1945 Sb.

např. K. H. Frank či Heydrichův nástupce Kurt Daluege, aktivistický novinář Vladimír Krychtálek, z českých fašistů vůdce „Vlajky“ Jan Rys-Rozsévač, kterému nepomohlo ani to, že jej samotní němečtí okupanti v roce 1942 poslali do koncentračního tábora. U domácích kolaborantů byla nicméně situace obecně poněkud složitější. Do retribuční se začaly promítat politické zájmy jednotlivých stran a rovněž všelijaké politické tlaky. S ohledem na to, že senát byl složen z laických přísedících, projevil se zde i silný tlak veřejného mínění. Některé rozsudky byly neúměrně přísné: např. Jiří Stříbrný, jeden z „mužů 28. října“ a pak v meziválečném období vůdce fašistické Národní ligy, který se ale v době protektorátu politicky neangažoval, byl odsouzen na doživotí, předseda vlády druhé republiky a první vlády protektorátu Rudolf Beran byl odsouzen na dvacet let vězení, ačkoliv se za protektorátu zapojil do odboje a skončil v německém vězení. Různé tlaky vyvíjely víceméně všechny strany. KSC se snažila rozšířit rozsah retribučního soudnictví i na vysoké úředníky státního aparátu protektorátu a zbavit se tak pod záminkou očisty ze svého pohledu nevhodných lidí, především v bezpečnostním aparátu. Tam, kde komunisté ovládali národní výbory, k tomu využívali především malého retribučního dekretu, jinde zase už zmíněných očištných komisí. Komunisté vystoupili s teorií, podle které česká a slovenská buržoazie jako celek „z třídních důvodů“ kolaborovala s nacisty. Před vyšetřujícími komisemi národních výborů a očištnými komisemi se tak často ocitali různí podnikatelé, kteří byli obviněni z toho, že jejich závody pracovaly za války pro potřeby německého hospodářství. Komunisté přitom úmyslně opomíjeli fakt, že především od roku 1943 pracovaly pro německé válečné hospodářství přímo či nepřímo všechny podniky v protektorátu, a pokud by jejich majitelé měli být jen proto považováni za kolaboranty, pak by jimi museli nutně být i všichni dělníci v těchto závodech zaměstnaní a také všichni rolníci, kteří museli povinně odvádět německým úřadům většinu své produkce. KSC také začala útočit na soudce lidových soudů a především na národně-socialistického ministra spravedlnosti Prokopa Drtinu pro údajné „bránění očiště“ a „ochraňování kolaborantů“.

Testem neustrannosti justice se stal proces s ministry protektorátní vlády.⁷⁵⁸ Protože prezident Hácha ještě před procesem zemřel ve vězení a Emanuel Moravec spáchal sebevraždu, stanuli před Národním soudem jen čeští ministři posledních dvou vlád. Proces, který byl zahájen 26. dubna 1946, se stal zkouškou nezávislosti justice. Komunisté chápali proces jako politický. Vláda se 15. července 1946 dohodla, že „by bylo účelné, kdyby soud vynesl dva rozsudky smrti, z nichž jeden by byl vykonán.“ Toto stanovisko bylo dáno na vědomí předsedovi soudu Dr. Františkovi Tomsovi. Komunističtí ministři přitom argumentovali tím, že přísné rozsudky žádá „lid“ a „lidové soudnictví“ musí tento hlas lidu respektovat. Předseda soudu Tomsa ale tento nátlak vlády odmítl a nabídl svou rezignaci. Komunisté začali organizovat různé protestní nátlakové akce, avšak nakonec neuspěli. 31. července 1946 Národní soud vynesl konečný rozsudek.

⁷⁵⁸ Podrobněji o procesu s protektorátní vládou a s Jozefem Tisem viz Kaplan, K.: *Dva retribuční procesy*. USD ČSAV, Praha 1992.

Nebyl uložen žádný trest smrti, někdejší ministr zemědělství Adolf Hrubý byl odsouzen na doživotí, předseda vlády Jaroslav Krejčí na 25 let a jeho nástupce Bienert na 3 roky. Kromě toho byl odsouzen ministr dopravy Jindřich Kamenický na 10 let a u ministra financí Josefa Kalfuse bylo od potrestání upuštěno.

Podle expozé ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny v Ústavodárném národním shromáždění z 29. května 1947 bylo v českých zemích podáno celkem 132 549 trestních oznámení, z nichž bylo vyřízeno 130 114, a zbytek, celkem 2345, byl odevzdán řádným soudům. Žaloba byla podána v 38 316 případech, zatímco u 4592 byla žaloba postoupena k podání žaloby u řádných soudů, dalších 1634 bylo od lidových soudů převedeno k soudům řádným během řízení. U 40 534 případů bylo pro nedostatek důkazů upuštěno od dalšího stíhání a řízení bylo zastaveno, resp. předáno národním výborům ke správním řízení podle malého retribučního dekretu. V celkem 31 793 případech bylo řízení přerušeno, protože se obviněný zdržoval na neznámém místě. K smrti bylo odsouzeno 713 osob, (475 Němců a 234 Čechů), k doživotnímu vězení 741 osob (443 Němců a 293 Čechů) a celkem 19 888 bylo odsouzeno k trestu vězení na celkem 206 334 let, takže průměrná délka trestu překračovala 10 let. 745 obžalovaných bylo sice uznáno vinnými, ale od trestu bylo upuštěno. 9132 osob bylo u mimořádných lidových soudů osvobozeno. Na Slovensku bylo podle expozé pověřence spravedlnosti Ivana Štefánika (1889–1979) do května 1947 odsouzeno celkem 8058 osob, z toho k trestu smrti 55 osob, z čehož v 29 případech byl rozsudek skutečně vykonán. Popraven byl např. předseda vlády Vojtech Tuka a rovněž prezident Jozef Tiso, kterému prezident Beneš oproti očekávání neudělil milost.⁷⁵⁹ 127 osob bylo odsouzeno k vězení v trvání od 20 do 30 let, 202 osoby v trvání od 5 do 10 let, zbytek dostal nižší tresty nebo bylo od výkonu trestu upuštěno.

Po únorovém převratu, o kterém je řeč níže, byly retribuční soudy obnoveny a fungovaly pak až do konce roku 1948, kdy byly zrušeny definitivně. Ani nyní však nebyly tresty příliš vysoké, protože nastupující komunistický režim mezitím ztratil na retribuční politický zájem. Celkem bylo za období 1945–1948 nakonec v Československu odsouzeno 33 463 osob, v naprosté většině ke kratším trestům na svobodě.

V porovnání s jinými státy byl poválečný trestní postih poměrně mírný. Soudy si v zásadě zachovaly svou nezávislost. Oproti původnímu záměru komunistů nedošlo ani k zásadnímu postihu státních úředníků a členů bezpečnostního aparátu v době okupace, pokud pouze v nutné míře plnili příkazy.

⁷⁵⁹ Proces proti Jozefu Tisovi se konal před Národním soudem v Bratislavě v době od 2. prosince 1946 do 15. dubna 1947. Spolu s Tisem byl souzen ještě Alexander Mach a v nepřítomnosti Ferdinand Ďurčanský. Soud odsoudil Tisa a v nepřítomnosti i Ďurčanského k trestu smrti oběšením, Mach byl odsouzen k třiceti letům vězení a byl podmíněčně propuštěn v roce 1968. Demokratická strana a rovněž Československá strana lidová žádaly pro Tisa milost. Poukazovaly na to, že poprava kněze vyvolá u slovenských katolíků silně negativní a protičeské reakce. Beneš se nakonec ztotožnil se stanoviskem vlády, která hlasy českých i slovenských komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů 16. dubna 1947 udělení milosti nedoporučila. Šlo nepochybně o politickou chybu. Pro řadu Slováků se Tiso stal mučedníkem za slovenskou věc a obětí „české zvěle“. Viz Rychlík, J.: *Češi a Slováci...*, s. 326–348.

Hospodářský a sociální vývoj

Košický vládní program nepředpokládal přímo žádné znárodnování, pouze zabavení majetku Němců, Maďarů a zrádců českého a slovenského národa. V prvních pookupačních dnech byla na německé a maďarské podniky uvalována tzv. národní správa. S myšlenkou poměrně širokého znárodnění průmyslu kupodivu nepřišli komunisté, ale sociální demokraté. Osnovy znárodnovacích dekretů připravil v létě 1945 sociálnědemokratický ministr průmyslu Bohumil Laušman (1903–1963), patřící k centristickému proudu ve straně. Komunisté plán samozřejmě podpořili. Národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté s ním nakonec rovněž vyslovili souhlas a spokojili se s problematickým slibem, že další znárodnění se již konat nebude.

Dne 24. října 1945 podepsal prezident Beneš dekry, kterými byl v Československu znárodněn zestátněním klíčový průmysl.⁷⁶⁰ Zcela bylo např. postátněno bankovníctví, pojišťovnictví, doly a hutě, stejně jako některá odvětví potravinářského průmyslu. Kromě toho se zestátnění vztahovalo i na všechny podniky, zaměstnávající více než 500 zaměstnanců. Za znárodněný majetek měla být dána náhrada, ze které ovšem byli zcela vyjmuti Němci a Maďaři. V Československu tím vznikl obrovský veřejný sektor, zaměstnávající v březnu 61,2 % všech pracovníků v průmyslu. Výrobní kapacita znárodněného průmyslu tvořila dvě třetiny celkové československé průmyslové výroby. Takto znárodněný průmysl podléhal od počátku roku 1947 plánovanému hospodářství v rámci tehdy schváleného dvouletého plánu obnovy. Ale i soukromý sektor byl do značné míry podřízen státnímu doзору. Např. výrobky textilního průmyslu museli výrobci prodávat státním rozdělovnám za pevně stanovené ceny a za pevné ceny byly také prodávány v maloobchodní síti.

Velký význam získaly po roce 1945 v jednotlivých závodech odbory. Zatímco před válkou existovalo několik centrál, ovládaných politickými stranami, nyní vznikla jednotná organizace s názvem Revoluční odborové hnutí (ROH). V čele ROH stála Ústřední rada odborů (ÚRO), resp. na Slovensku autonomní Slovenská odborová rada (SOR). I když teoreticky byla budována jako nadstranícká, ve skutečnosti v ní měli dominantní vliv komunisté, což se projevilo i v tom, že jejím předsedou se stal Antonín Zápotocký, někdejší předseda Rudých odborů. Prostřednictvím odborových organizací mohla KSČ do značné míry kontrolovat výrobu ve znárodněných podnicích.

S platností od 1. listopadu 1945 byla v Československu provedena měnová reforma, jejímž cílem bylo jednak opětovné sjednocení měny, jednak odčerpání velkého množství oběživa, které bylo v oběhu.⁷⁶¹ Dosavadní protektorátní (české) koruny (K) a slovenské koruny (Ks) byly vyměněny v poměru 1 : 1 za nové československé koruny (Kčs), avšak tak, že každému občanovi bylo v hotovosti vyměněno pouze 500 korun a zbytek musel uložit do banky na tzv. vázaný vklad, ze kterého bylo možné čerpat jen se svolením ministerstva financí.

⁷⁶⁰ Dekrety prezidenta republiky č. 100–103/1945 Sb.

⁷⁶¹ Dekret prezidenta republiky č. 91/1945 Sb.

Široké vrstvy obyvatelstva tak byly fakticky připraveny o své úspory. Zvláště nepopulární byla měnová reforma na Slovensku. Skutečná hodnota válečné slovenské koruny totiž byla ve skutečnosti asi třikrát vyšší než hodnota koruny české, a výměnným kurzem 1 K = 1 Ks = 1 Kčs se tak hodnota peněz na Slovensku včetně vkladů reálně snížila na pouhou jednu třetinu.

Vedle znárodnění proběhla v roce 1945 také první fáze nové pozemkové reformy. Stát za velmi nízkou cenu a zpravidla na úvěr začal přidělovat v pohraničí půdu zabavenou německým vlastníkům.⁷⁶² Na Slovensku se reforma prováděla podle jiných předpisů a měla omezenější dopad, protože maďarské obyvatelstvo zůstalo na svých místech.⁷⁶³ 11. července 1947 schválilo Ústavodárné národní shromáždění zákon o revizi pozemkové reformy z roku 1919⁷⁶⁴, čímž ministerstvo zemědělství ovládané slovenským komunistou Júliem Ďurišem (1904–1986) získalo další půdu pro přidělové řízení.

Všechna uvedená opatření měla i své sociální důsledky. V poválečném Československu byla sice odstraněna nezaměstnanost a nepochybně vzrostly platy zaměstnanců v průmyslu a částečně i životní úroveň. V Československu ovšem až do roku 1953 existoval přidělový systém na většinu potravin i jiných výrobků (především na textil a obuv). Část výrobků byla zároveň prodávána na tzv. volném trhu, tj. sice bez přidělových lístků, ale za mnohem vyšší ceny. Prodej za snížené ceny byl u některých výrobků ve skutečnosti často jen teoretický, protože je nebylo možné v praxi získat. Úředně stanovené ceny textilu např. výrobcům a obchodníkům často sotva pokrývaly náklady, a proto byl textil obvykle k dostání pouze „pod pultem“, tj. za mnohem vyšší „černé“ ceny. Proto po celé období stoupal tlak zaměstnanců na růst mezd a současně i tlak rolníků na růst výkupních cen zemědělských produktů. Důsledkem byl trvalý růst inflace. Nespokojenost vyvolával přidělový systém především na Slovensku, protože tam za války existoval jen ve velmi omezené míře, a nyní, po válce, byl naopak zaveden podle českého vzoru. Komunisté nespokojenosti dovedně využívali a tvrdili, že jediným řešením zásobovacích potíží a spekulace je další znárodnování a především úplné postátnění obchodní sítě.

Na venkově se drasticky snížil na jedné straně počet statkářů a na druhé straně počet bezzemků a osob s pouhou minimální výměrou půdy, zatímco počet malých a středních rolníků naopak stoupl. Na druhé straně došlo k rozdrobení půdního fondu. Malé zemědělské závody nedokázaly saturovat potřeby trhu. V platnosti proto zůstala povinnost prodávat veškerou produkci po odečtení samozásobitelské dávky státu za úřední ceny zavedené za války německými okupanty. Samozřejmě, že za těchto podmínek i po válce rolníci část produkce zatajovali a prodávali na černém trhu.

⁷⁶² V českých zemích byla půda německým vlastníkům zabavena na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Na Slovensku dekret č. 12/1945 Sb. neplatil a konfiskační předpisy byly o něco mírnější.

⁷⁶³ Na Slovensku byla půda konfiskována německým a maďarským vlastníkům konfiskována na základě nařízení předsednictva SNR č. 4/1945 Sb. n. SNR, nař. 104/1945 Sb. n. SNR a nař. SNR č. 64/1946 Sb. n. SNR.

⁷⁶⁴ 741 x 140/1947 Sb.

Politický vývoj třetí republiky

28. října 1945 bylo ustaveno Prozatímní národní shromáždění (PNS).⁷⁶⁵ Na rozdíl od předválečného parlamentu bylo PNS jednokomorové. Mělo 300 poslanců, z nichž 100 zastupovalo Slovensko a k přijetí zákonů, které se týkaly Slovenska, bylo zapotřebí vždy také většiny poslanců této „slovenské stovky“ (tzv. princip zákazu majorizace). PNS nebylo voleno. Každá ze šesti politických stran dostala právo obsadit čtyřicet míst, zbývajících šedesát mandátů bylo rozděleno mezi různé odborné a zájmové organizace, jejichž členové ovšem rovněž zastupovali jednotlivé politické strany. Konkrétní poslanci za jednotlivé strany byli vybíráni na shromážděních volitelů, které delegovaly národní výbory. Obdobným způsobem byla na Slovensku sestavena i nová SNR mající 100 poslanců.

Na počátku roku 1946 začaly být připravovány volby do Ústavodárného shromáždění (ÚNS), které mělo vypracovat během dvou let novou ústavu a do té doby mělo fungovat také jako normální parlament. Zároveň byly po jednáních mezi předsednictvem SNR a ústřední vládou, která se uskutečnila v Praze 9.–11. dubna 1946, nově upraveny pravomoci slovenských orgánů (tzv. druhá pražská dohoda).⁷⁶⁶ ÚNS bylo jednokomorové o 300 poslancích, z nichž 69 bylo voleno ve slovenských volebních obvodech. Volební věk byl snížen na 18 let, avšak právo do ÚNS nebylo všeobecné, protože je měli pouze „českoslovenští občané české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti“. Ani ti Němci a Maďaři, kterým bylo ponecháno státní občanství, tedy nemohli volit. I v ÚNS platil zákaz majorizace při přijímání ústavních zákonů.⁷⁶⁷

Volby do ÚNS se uskutečnily 26. května 1946. V českých zemích jednoznačně zvítězila KSČ, která získala celkem 40,17 % hlasů a 93 mandátů, zatímco národní socialisté získali jen 23,66 % hlasů a 55 mandátů, lidovci 20,24 % a 46 mandátů a sociální demokraté 15,58 % a 37 mandátů. Podstatně odlišně ovšem dopadly volby na Slovensku. Zde naopak jednoznačně zvítězila Demokratická strana, která získala plných 62 % všech odevzdaných hlasů a 43 mandátů, zatímco KSS pouze 30,37 % a 21 mandátů. Strana slobody a Strana práce, dvě malé strany, povolené teprve krátce před volbami, ve volbách propadly, protože získaly jen 3,73 % a 3,11 % hlasů a 3, resp. 2 mandátů. Vítězství DS na Slovensku mělo poměrně jednoduchou příčinu: krátce před volbami se vedení této strany podařilo uzavřít dohodu s představiteli slovenských katolíků a tím získali voliče, kteří dříve volili nyní rozpuštěnou Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu. Naproti tomu v českých zemích komunisté získali díky pozemkové reformě hlasy malých rolníků, dříve voličů agrární strany.⁷⁶⁸

⁷⁶⁵ Ústavní dekret č. 47/1945 Sb. Viz též vládní nařízení č. 48/1945 Sb.

⁷⁶⁶ Rychlík, J.: *Češi a Slováci...*, s. 292–293.

⁷⁶⁷ Zák. č. 28/1946 Sb.

⁷⁶⁸ Rychlík, J.: *Češi a Slováci...*, s. 296–297. Viz též Syrný, M.: *Slovenská demokracie 1944–1948*. Múzeum SNP, Banská Bystrica 2010, s. 224.

Vítězství DS na Slovensku znamenalo pro KSČ velký problém, protože při existenci zákazu majorizace nebylo možné bez této nejsilnější slovenské strany schválit ústavu. Kromě toho se strany Národní fronty předem dohodly, že podle výsledků voleb na Slovensku bude rekonstruována i SNR, což znamenalo, že demokraté v ní získají většinu. Řešení se ale našlo poměrně rychle a spočívalo v zásadním omezení slovenské autonomie. O nutnosti tohoto kroku KSČ přesvědčila nejprve KSS, přičemž Gottwald slovenským soudruhům slíbil, že jde pouze o dočasné řešení. České strany nebylo nutno příliš přesvědčovat. Především u národních socialistů stále přežívala fikce čechoslovakismu a nedůvěra ke slovenské autonomii. Kromě toho KSČ začala účelově tvrdit, že do DS masově vstoupili bývalí lůdáci, kteří ji ovládli, takže strana se stala vlastně nositelem slovenského separatismu a měla by být rozpuštěna. Pod tlakem všech ostatních politických stran a hrozbou zákazu nakonec i DS souhlasila 24. června 1946 na jednání schůze Národní fronty s omezením autonomie Slovenska. Podle této dohody (tzv. třetí pražská dohoda) měl být Sbor pověřenců napříště podřízen vládě a jednotliví pověřenci příslušným rezortním ministrům.⁷⁶⁹ DS se zavázala, že prosadí schválení této dohody v SNR, což se také stalo. Tím ovšem DS zároveň znehodnotila své volební vítězství a nemohla nakonec obsadit ani funkci předsedy sboru pověřenců, tj. slovenského ministerského předsedy, kterým se stal 16. srpna 1946 komunist Gustáv Husák. Klement Gottwald, jako předseda vítězné politické strany, byl už před tím pověřen sestavením nové ústřední vlády, která se ujala moci 2. července. Po formální stránce zde bylo opět zastoupeno původních šest stran Národní fronty, avšak komunisté prostřednictvím úřadu premiéra významně posílili své pozice. KSČ, KSS a ČSSD současně vytvořily neoficiální socialistický blok⁷⁷⁰, který disponoval v ÚNS celkem 151 hlasy, tj. těsnou nadpoloviční většinou. Pomocí socialistického bloku mohla KSČ vyvíjet tlak na ostatní strany Národní fronty, protože v případě jejich nesouhlasu s návrhy svých zákonů byla schopna je v parlamentě prosadit i sama.

Ve druhé polovině roku 1946 a především během roku 1947 se začala rychle měnit mezinárodní situace. Někdejší antihitlerovská koalice se rozpadla a svět se rozdělil na dva bloky, z nichž jeden byl pod dominancí SSSR a druhý USA. To se odrazilo i na vnitropolitických poměrech evropských států. Ve Francii a v Itálii se podařilo vytlačit komunisty z vlád do opozice a zamezit tak nebezpečí socialistické revoluce. V Řecku, kde měli komunisté silné pozice, vypukla občanská válka, ve které byly antikomunistické síly podporovány otevřeně ze strany Velké Británie a pak USA. Naproti tomu ve státech sovětské sféry vlivu byly postupně nastolovány režimy kopírující sovětský vzor. Ve druhé polovině roku 1947 se Československo stalo jakousi anomálií sovětského bloku, protože (pokud nepo-

⁷⁶⁹ Rychlík, J.: *Češi a Slovinci...*, s. 302–303. K Pražským dohodám viz: Kaplan, K.: *Pražské dohody. Dokumenty. Sešity ÚSD AV ČR*, Praha 1992.

⁷⁷⁰ Počátky socialistického bloku sahají až do konce války, resp. do období bezprostředně po válce, kdy se komunisté snažili sestavit tento blok ze všech socialistických stran, tj. chtěli do něj včlenit i ČSNS. Tento pokus nakonec selhal, protože národní socialisté se profilovali jako jednoznačně antikomunistická strana.

čítáme Finsko) zde ještě takovýto režim nebyl nastolen. Československá vláda se snažila dokazovat Moskvě, že je oddaným spojencem a nepodnikne nic, co si SSSR nepřeje. Z uvedeného důvodu v červenci Československo odmítlo i účast na americkém Marshallově plánu hospodářské rekonstrukce Evropy, ačkoliv o něj původně projevovalo zájem.

KSČ se sice nikdy nevzdala svého konečného cíle, tj. převzetí veškeré moci a nastolení socialismu, avšak až do léta 1947 spoléhala především na legální, parlamentní cestu. Velké naděje vkládala do socialistického bloku, o kterém se domnívala, že ve volbách v roce 1948 výrazně posílí své pozice a utvoří pak vládu bez ostatních stran Národní fronty. Do té doby se komunisté hodlali soustředit především na politickou diskreditaci vedení DS a ČSNS. Ve dnech 17.–22. září 1947 byla v lázeňském městečku Szklarska Poręba v polských Krkonoších na vrcholné schůzce hlavních evropských komunistických stran ustavena „Informační kancelář komunistických a dělnických stran“ (Informbyro), faktický pokračovatel Kominterny, formálně rozpuštěn v roce 1943. Na ustavující schůzce byli českoslovenští komunisté kritizováni sovětskou, ale především také jugoslávskou delegací za údajné maloburžoazní tendence, iluze o parlamentarismu a „malou revolučnost“. Přední sovětský ideolog Andrej Alexandrovič Ždanov (1896–1948) zároveň kritizoval teorii o možnosti různých modelů socialismu zohledňujících specifika různých národů, kterou KSČ propagovala.

Podzim 1947 se stal dobou zvýšené aktivity KSČ, která se snažila pomocí tajné politické policie zdiskreditovat své politické protivníky. 16. září 1947 oznámilo pověřenectvo vnitra, že v Žilině bylo odhaleno rozsáhlé spiknutí bývalých členů HSLS, jehož cílem bylo opětovně vyhlásit samostatnost Slovenska.⁷⁷¹ Pověřenectvo vnitra zároveň tvrdilo, že spiklenci měli spojení s tajemníky a poslanci Demokratické strany Jánem Kempným (1912–1997) a Milošem Bugárem (1899–1959) a s dalšími funkcionáři DS. Policie následně na Slovensku zatkla asi sto lidí, většinou různých funkcionářů DS. Na Kempného a Bugára bylo podáno 26. září trestní oznámení a o tři dny později Krajský soud v Bratislavě požádal o zrušení jejich poslanecké imunity. Proti DS zároveň KSČ, resp. KSS rozpoutala obrovskou mediální kampaň. Strana byla označena za „fašistickou“, „lůdáckou“ a „separatistickou“. Komunisty ovládané organizace Svaz slovenských partyzánů a Slovenská odborová rada požadovaly „důslednou očistu“ a vyloučení DS ze Sboru pověřenců, resp. z ústřední vlády. K demisi byl donucen místopředseda vlády za DS Ján Ursíny, který byl rovněž obviněn ze styků se spiklenci. 31. října 1947 podal Gustáv Husák a pověřenci za KSS demisi, kterou prohlásili za demisi celého sboru pověřenců (slovenské vlády). KSS začala vzápětí organizovat demonstrace a další nátlakové akce, které požadovaly „očistu veřejného života od reakčních živlů“ (tj. od DS) a vytvoření nového sboru pověřenců bez účasti „zkompromitovaných pověřenců“ a s přímou účastí

⁷⁷¹ K tzv. lůdáckému spiknutí viz: Rychlík, J.: *Češi a Slovinci...*, s. 348–362, též Letz, R.: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite. Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie*, Bratislava 1994, s. 149–176.

„odbojových složek a odborů“, tj. fakticky s naprostou dominancí komunistů. Slovenská odborová rada na podporu těchto požadavků vyhlásila na 6. listopadu 1947 generální stávkou. Svaz slovenských partyzánů pohrozil, že jeho členové se znovu vyzbrojí a uspořádají „pochod na Bratislavu“.

Z uvedeného výkladu je zřejmé, že scénář pokusu o převzetí moci na Slovensku a pak v celém Československu byl obdobný jako v Bulharsku, Rumunsku, Maďarsku a Polsku, kde byla opozice rovněž likvidována cestou obvinění z vykonstruovaného „fašistického“ spiknutí. Rozdíl byl ale v tom, že v Československu komunisté doposud nekontrolovali justici. Jakmile se do vyšetřování vložily soudní orgány, kterým se Kempný a Bugár dali dobrovolně k dispozici, ukázalo se, že žádné fašistické a separatistické spiknutí na Slovensku neexistovalo. Na veřejnost také pronikly zprávy o nezákonném postupu tajné policie, která používala při výsleších fyzického nátlaku a falšovala protokoly. Většina zatčených musela být nakonec propuštěna na svobodu.⁷⁷² Komunistům se nakonec nepodařilo ani ovládnout Sbor pověřenců. České nekomunistické strany – na rozdíl od situace po volbách – tentokrát neuvěřily výmyslům o nebezpečí slovenského separatismu a poskytly politickou podporu DS. Té se podařilo mobilizovat své stoupence a uspořádat v mnohých městech vlastní shromáždění a demonstrace proti KSS. Vedení KSČ v Praze dospělo k názoru, že situace není ještě k převzetí moci zcela zralá, a rozhodlo se dočasně ustoupit. Na Zápotockého pokyn odvolala SOR plánovanou generální stávkou. Za prostředkování Klementa Gottwalda byl pak dojednan kompromis ohledně složení nového sboru pověřenců, který se ujal funkce 18. listopadu. DS v něm sice ztratila většinu, ale přímé zastoupení odborů a odbojových složek v něm nebylo povoleno a na uprázdněná místa byli povoláni zástupci dvou malých stran – Strany práce a Strany slobody.

Státní převrat 25. února 1948

Koncem roku 1947 bylo již zcela jasné, že Národní fronta je v hluboké krizi a strany už nadále nejsou schopny se shodnout alespoň na minimálním programu. KSČ předložila návrh zákona o nové pozemkové reformě omezující vlastnictví půdy jen na 50 hektarů, což bylo pro nekomunistické strany s výjimkou ČSSD nepřijatelné. Na mrtvém bodě skončily práce na nové ústavě. Národní socialisté, lidovci a demokraté si uvědomovali, že KSČ usiluje o totální moc a hodlá nastolit režim obdobný sovětskému socialismu. Uvedené tři strany proto vytvořily antikomunistický blok a rozhodly se pokusit podle vzoru Francie vytlačit komunisty z vlády. Vhodná konstelace sil pro takovýto krok nastala v sou-

⁷⁷² Kempný a Bugár byli po komunistickém převratu i tak postaveni před soud, a zatčen byl dodatečně rovněž Ursíny. Rozsudky ovšem byly poměrně nízké, protože komunisté na celé věci ztratili zájem. Bugár byl odsouzen na jeden rok, Kempný na šest a Ursíny na sedm let. Ursínymu a Bugárovi byly tresty sníženy v důsledku amnestie.

vislosti s XXII. sjezdem ČSSD uskutečněným 14.–16. listopadu 1947 v Brně, na kterém zvítězilo centristické křídlo vedené Bohumilem Laušmanem. Ani pod Laušmanovým vedením se ČSSD sice nepřipojila otevřeně k antikomunistickému bloku, na druhé straně ale odmítla i další úzkou spolupráci s KSČ. Tím se fakticky rozpadl socialistický blok a komunisté, disponující jen 114 hlasy, se ocitli v ÚNS v izolaci. Plány antikomunistického bloku tak dostaly konkrétnější podobu: předpokládaly vyvolání vládní krize, která by způsobila pád Gottwaldova kabinetu. Následovat mělo buď vypsání předčasných voleb, anebo alespoň ustavení nové přechodné vlády buď vůbec bez komunistů, anebo alespoň bez komunistů v rozhodujících rezortech. Antikomunistický blok ale spoléhal především na vítězství ve volbách, protože výsledky průzkumu veřejného mínění ukazovaly na úpadek popularity komunistů. Vedení stran antikomunistického bloku čekalo jen na vhodnou záminku. Ta se brzy našla v podobě sporu o obsazení funkcí ve vedení pražské policie.

Komunisté, ovládající ministerstvo vnitra,⁷⁷³ se už od roku 1945 snažili o totální ovládnutí všech bezpečnostních složek. Působila zde i vzpomínka na neúspěšný pokus o převrat z prosince 1920, který znemožnil právě zásah policie a četnictva. V teorii komunisté postupovali podle známé Leninovy poučky, podle které dělnická třída musí při revoluci rozbít buržoazní státní aparát a vytvořit nový. S ohledem na to, že perzekuce odboje byla v protektorátu především záležitostí německé policie, zatímco příslušníci české policie a četnictva byli naopak často zapojeni do odboje (na Slovensku se na povstaleckém území četnictvo zapojilo do povstání jako celek), nebylo možné starý bezpečnostní aparát prostě rozehnat a nahradit komunisty ovládanými milicemi, jako se to stalo např. v Bulharsku, Rumunsku, Jugoslávii či Polsku. Komunisté, kteří rovněž museli brát ohled na své partnery v Národní frontě, proto volili jiný postup, který spočíval v reformě existujících policejních složek. Ministr vnitra Václav Nosek s platností od 1. srpna 1945 rozpustil dosavadní státní policii a četnictvo a převedl většinu jejich příslušníků do nového jednotného policejního sboru s oficiálním názvem Národní bezpečnost (NB, později *Sbor národní bezpečnosti* – SNB). Nový sbor, neoficiálně i nadále běžně označovaný jako policie, byl budován na základě dosavadního četnictva, tj. šlo o sbor vojensky organizovaný. Současně ministerstvo vnitra začalo budovat i novou, samostatnou tajnou politickou policii, fungující jednak oficiálně jako tzv. odbor Z (zpravodajský) na ministerstvu vnitra, jednak neoficiálně v podobě tzv. zemských odborů bezpečnosti (ZOB) při zemských národních výborech. Pobočky ZOB existovaly často i u jednotlivých okresních národních výborů. Právě ZOB, jehož činnost nebyla až do přijetí zákona o Národní bezpečnosti 11. července

⁷⁷³ Na Slovensku byl po volbách 1946 jmenován pověřencem vnitra nestraník generál Mikuláš Ferjenčík (1904–1988), jeden z členů povstalecké SNR a účastník SNP. Na činnost tajné politické policie (oficiálně 7. odbor pověřenectva vnitra) ovšem neměl vliv, neboť ta v praxi poslouchala pokyny z Prahy a zůstala tak i na Slovensku pod rozhodujícím vlivem komunistů. Viz: Jablonický, J.: *Podoby násilí*. Kalligram, Bratislava 2000, s. 26–130, Ursíny. J.: *Z mého života*. Matica slovenská – Ústav T. G. Masaryka. Martin 2000, s. 98–99.

1947 regulována žádnými předpisy a fungoval tedy v podstatě ilegálně, se stal zárodkem pozdější nechvalně proslulé tajné policie komunistického režimu – StB (*Státní bezpečnost*). Zatímco ZOB a odbor „Z“ byly od počátku ovládány komunisty, u pořádkové a kriminální policie byly jejich pozice mnohem slabší. Tento stav se na počátku roku 1948 rozhodl ministr vnitra změnit. Na jeho tajný pokyn odvolal zemský velitel dosavadních osm policejních velitelů jednotlivých pražských obvodů a na jejich místo povolal nové policejní úředníky, členy KSČ. Proti tomu na schůzi vlády 13. února 1948 ostře protestovali národně-socialističtí ministři, kteří hlasy ostatních nekomunistických ministrů prosadili usnesení, ukládající ministroví vnitra Noskovi vrátit suspendované policisty na původní místa a zakazující provádět jakékoliv další personální změny. O splnění tohoto usnesení měl Nosek podat zprávu na mimořádné schůzi vlády v pátek 20. února. Když Nosek usnesení vlády nesplnil, podali ministři za národně-socialistickou, lidovou a demokratickou stranu demisi s cílem vyvolat vládní krizi. Počítali, že buď padne celá vláda, anebo dojde k jednání o podmínkách setrvání ministrů ve vládě (resp. návratu do vlády), při kterých budou nekomunistické strany žádat výměnu ministra vnitra a další ústupky.

Zásadním nedostatkem plánu antikomunistického bloku ovšem bylo to, že se pohyboval striktně v mezích parlamentních zvyklostí. KSČ naproti tomu využila vládní krize k prosazení vlastního plánu, který spočíval v použití hrubého nátlaku na prezidenta, který měl jmenovat novou vládu podle jejích představ. Komunistům nahrála také skutečnost, že sociální demokraté zatím demisi nepodali a že ve vládě zůstali i dva nestraníci, ministr obrany generál Ludvík Svoboda (ve skutečnosti tajný komunist) a – k všeobecnému překvapení – ministr zahraničních věcí Jan Masaryk. Po formální stránce tedy vláda jako celek nepadla, protože v ní zůstala nadpoloviční většina ministrů. Nebylo tedy ani třeba jmenovat novou vládou, ale stačila pouze rekonstrukce vlády stávající. KSČ velmi obratně využila 21.–22. února, tj. soboty a neděle. Zatímco odstoupivší ministři odjeli na neděli z města v domnění, že vládní krize se začne řešit jednáním teprve v pondělí, uspořádali komunisté 21. února obrovskou demonstraci na Staroměstském náměstí. V *Rudém právu*, ústředním tiskovém orgánu KSČ, zároveň vyšla zpráva o odhalení rozsáhlé špionážní sítě pracující s pomocí národních socialistů pro Američany. V neděli 22. února se v Praze uskutečnil sjezd závodních rad, tj. fakticky zástupců organizací odborů. Ten schválil rezoluci požadující znárodnění veškerých závodů zaměstnávajících více než padesát zaměstnanců, tedy požadavek zcela nepřijatelný pro nekomunistické strany. Následující den, v pondělí 23. února, oznámilo ministerstvo vnitra, že bylo odhaleno spiknutí, v jehož čele stáli vysocí představitelé ČSNS, usilující o státní převrat. Zároveň byl ustaven přípravný výbor Akčního výboru Národní fronty, jehož pobočky na úrovni okresů, obcí i jednotlivých institucí začaly za naprosté nečinnosti policie revolučně přebírat moc. Akční výbory vznikly i v jednotlivých ministerstvech a znemožnily zde ministrům ve stavu demise nadále úřadovat. V rámci nekomunistických stran Národní fronty vznikly rovněž akční výbory, které začaly prosazovat do vedení těchto stran politiky ochotné spolupracovat

s komunisty. Komunisté také začali vyzbrojovat členy své strany v závodech. Tím vznikly tzv. Lidové milice (LM), jakási armáda KSČ, stranická ozbrojená garda na způsob někdejších německých nacistických SA. Lidové milice obsazovaly závody, státní i soukromé, za jejich asistence také akční výbory přebíraly různé instituce. V Praze a dalších velkých městech pochodovaly v sevřených řadách ulicemi a dávaly tak najevo, že v případě, že krize nebude vyřešena podle představa KSČ, může dojít k ozbrojenému střetnutí. Jejich vyzbrojení odporovalo zákonům, které nedovolovaly politickým stranám zakládat vlastní ozbrojené sbory. Policie proti milicím odmítla zasáhnout. Ministr obrany generál Svoboda vydal prohlášení, že armáda zůstává věrná vrchnímu veliteli prezidentu Benešovi a do vládní krize nebude zasahovat.

Dne 24. února 1948 otrásla Československem jednodinová generální stávková zorganizovaná Revolučním odborovým hnutím. Paradoxně se k ní připojili i zaměstnanci ministerstva zahraničních věcí včetně samotného ministra Jana Masaryka. 25. února podali demisi i sociálnědemokratičtí ministři, čímž podle ústavních zvyklostí vláda, mající nyní jen polovinu ministrů, měla odejít jako celek. Gottwald však na nový stav věcí vůbec nebral zřetel a trval na doplnění vlády z řad ministrů stran Národní fronty ochotných spolupracovat s KSČ. Oznámil zároveň prezidentu Benešovi, který demisi ministrů podanou 20. resp. 25. února zatím oficiálně nepřijal, že odstoupivším ministrům nebude v žádném případě dovolen návrat do vlády. V obavě z možného krveprolití 25. února 1948 Beneš, tehdy již těžce nemocný, kapituloval. Demisi ministrů přijal a jmenoval nové podle Gottwaldových návrhů.

Zajímavý byl vývoj na Slovensku, kde pověřenci za DS demisi nepodali. Předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák po krátkém telefonickém rozhovoru s Klementem Gottwaldem jednoduše 21. února pověřencům písemně oznámil, že je odvolává z funkcí, a nahradil je vlastními lidmi, ačkoliv takový krok neměl žádnou oporu v ústavě ani žádné jiné právní normě. Husák o tom v roce 1991 sám cynicky řekl toto: „Zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie. Keď s ním odmietli súhlasiť, musel som ich odvolať.“⁷⁷⁴ 27. února i na Slovensku vznikl nový Sbor pověřenců ovládaný zcela komunisty.

V poúnorové exilové literatuře a také v literatuře vydané po roce 1989 je často nastolována otázka, zda byl Edvard Beneš o plánované demisi informován a zda s ní souhlasil. Většina předúnorových politiků, kteří napsali své vzpomínky, odpovídá na tuto otázku kladně, zatímco sám Beneš podobné tvrzení popíral. Další diskuse se týká otázky, pro Beneš nakonec demisi ministrů přijal, resp. zda ji měl přijmout. Chápat věc tak, že Beneš nese zodpovědnost za převrat, protože přijal demisi ministrů, je ale naivní a ahistorické; kdo tak uvažuje, dokazuje, že vůbec nepochopil souvislosti únorových událostí a myslí stále stejně jako tehdejší nekomunističtí ministři. K nastolení komunistické diktatury v Československu by v roce 1948 došlo v každém případě, protože SSSR potřeboval konsolidovat své

⁷⁷⁴ Plevza, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Tatrapress, Bratislava 1991, s. 58–59.

panství ve východní Evropě a Československo v něm bylo posledním státem, kde doposud nebyl komunistický monopol moci nastolen. Pokud by Beneš demisi nepřijal, komunisté by nepohodlné ministry stejně z vlády odvolali a nahradili je svými lidmi, stejně jako to učinil Husák v Bratislavě. Rozdíl by byl jediný: komunisté by nemohli vydávat převrat za ústavní. Pravdu měl historik Karel Kaplan, podle nějž demokraté sice v roce 1948 nemohli vyhrát, ale nemuseli alespoň prohrát takovým způsobem, jakým prohráli.⁷⁷⁵

Do nové vlády vstoupil veterán slovenské politiky a účastník prvního i druhého odboje, jednaosmdesátiletý Vavro Šrobár, a několik příslušníků „obroze- ných stran Národní fronty“, kteří ale spravovali jen okrajové rezorty a neměli žádný politický vliv. I v nové vládě překvapivě zůstal jako ministr zahraničí Jan Masaryk, byť ne na dlouho. V časných ranních hodinách 10. března, v den, kdy měla nová vláda předstoupit s programem před Ústavodárné národní shromáždění, byl Masaryk nalezen mrtev na dvoře Černínského paláce (sídlo ministerstva zahraničních věcí) pod oknem svého služebního bytu.⁷⁷⁶

Transformace politického a hospodářského systému

Bezprostředně po únorovém převratu proběhly v Československu masové čistky. Ústřední akční výbor Národní fronty vyzval 27. února veřejnost, aby provedla „důkladnou očistu od reakce“, tj. od všech těch, kteří se neztotožňují s režimem lidové demokracie, která nyní začala být chápána v novém významu, totiž jako specifický druh socialismu. Čistky prováděly na všech úrovních akční výbory Národní fronty. Tisíce lidí byly pro „reakční smýšlení“ a „špatný poměr k lidově-demokratickému zřízení“ propuštěny z úřadů, různých institucí a státních podniků. Masová čistka začala být prováděna i v řadách policie a armády. Stovky studentů byly vyloučeny ze studia, desítkám profesorů a docentů bylo

⁷⁷⁵ Viz Kaplan, K.: *Pět kapitol o únoru*. Doplněk – Brno, ÚSD AV ČR, Praha 1997 (úvod).

⁷⁷⁶ Vyšetřování Masarykovy smrti převzala ihned od přivolané kriminální policie Státní bezpečnost (politická policie), která případ uzavřela jako sebevraždu skokem z okna. Ihned se objevily dohady, že ministr byl ve skutečnosti zavražděn buď agenty Státní bezpečnosti, anebo sovětské tajné služby. Českoslovenští komunisté ovšem nemohli mít zájem na Masarykově smrti, a neměli důvod jej zabíjet, protože jako člen vlády legitimizoval před světem nový režim. Vraždu agenty sovětské tajné služby naproti tomu nelze vyloučit. Někdejší plukovnice KGB Jelizaveta Alexandrovna Paršina, která působila v letech 1945–1953 v Československu, v devadesátých letech 20. století v několika poskytnutých interview hovořila o tom, že Masaryk byl zavražděn, protože odmítl spolupracovat se sovětskou tajnou službou, a uvedla dokonce jména údajných vrahů. Oficiální výslech plk. Paršinové, o který požádaly české úřady, nemohl být proveden, protože mezitím zemřela. Vyloučena ovšem není ani sebevražda, protože Masaryk si uvědomoval své bezvýchodné postavení a politickou chybu, které se dopustil, když vstoupil do nové vlády. Opakované vyšetřování provedené v letech 1993–1996 a 2001–2003 na základě dokumentace polohy těla po dopadu a provedené biomechanické zkoušky vyloučilo skok z okna a konstatovalo pád z okenní římsy, kam Masaryk zřejmě vylezl, a to buď v úmyslu spáchat sebevraždu, anebo v důsledku útěku před pronásledovateli, kteří vtrhli do jeho bytu. Vyšetřovatel se sice nakonec přiklonil k teorii vraždy zosnované sovětskou KGB, konstatoval však, že pachatele již není možné zjistit.

akčními výbory zakázáno přednášet. Herci, novináři a spisovatelé byli postihováni zákazem činnosti ve svém oboru. Jak to v podobných případech často bývá, docházelo přitom k vyřizování osobních účtů, aktům msty apod. Lidé, vůči kterým byl uplatněn postih ze strany akčních výborů, měli po řadu dalších let velmi ztíženou možnost uplatnění, protože tato skutečnost (tzv. vyakčnění) byla zaznamenávána do jejich osobních spisů. Počet postižených není přesně znám. Ústřední orgán KSČ *Rudé právo* oznámil 10. dubna 1948, že očista postihla celkem 8305 osob, skutečný počet přímo či nepřímo postižených byl nicméně nepochybně vyšší. Další tisíce lidí v obavě z možného postihu za činnost před únorem utekly za hranice. Čistky prováděné akčními výbory byly ostatně jen první vlnou represí, které se konaly v padesátých letech. V následujících čistkách prováděných již přímo státními orgány, z nichž první byla provedena na podzim 1948, bylo postiženo ještě mnohem více lidí.

Řada předúnorových politiků hned po převratu rovněž volila útěk za hranice, další byli v obavě před možným útekem dáni pod policejní dozor. Někteří z takto exponovaných jednotlivců byli později zatčeni a odsouzeni ve vykonstruovaných procesech. Tento osud potkal i předúnorového ministra spravedlnosti Prokopa Drtinu, který se neúspěšně pokusil o sebevraždu skokem z okna.⁷⁷⁷ Na druhé straně v této době hranice s americkou zónou Německa ještě nebyla příliš strážena a nastupující komunistický režim lidem, včetně méně aktivních politiků, v emigraci příliš nebránil. Vycházel z předpokladu, že v cizině budou pro nový režim méně nebezpeční, než by byli doma. V zahraničí se tak postupně začala shromažďovat poměrně početná politická emigrace, která v podmínkách počínající studené války potom sehrála i určitou politickou úlohu.

Únorový převrat změnil politický systém. Nekomunistické strany během několika dnů ztratily většinu členské základny, protože členové, věrní předúnorovému vedení, byli z těchto stran vyloučeni. Řada kariéristů, doposud členů těchto stran, také urychleně přestupovala do KSČ, resp. KSS. Demokratická strana na Slovensku se zcela rozpadla. Z jejích zbytků utvořil její akční výbor novou Stranu slovenské obrody, která však neměla téměř žádné členy, podobně jako Strana slobody. Československá strana národně socialistická se přejmenovala na Československou stranu socialistickou (ČSS) a přihlásila se k těsné spolupráci s KSČ. Podobně reagoval i zbytek Československé strany lidové, která o sobě později začala prohlašovat, že je „stranou pozitivně smýšlejících křesťanů budujících socialismus“. Do funkce předsedy ČSSD byl 18. března 1948 opět dosazen Zdeněk Fierlinger, který začal prosazovat myšlenku úplného splnutí strany s KSČ. K tomu také nakonec došlo na tzv. slučovací konferenci obou stran 27. června 1948. Ostatní nekomunistické strany sice nebyly rozpuštěny a byla jim ponechána možnost dalšího legálního působení, ztratily však jakýkoliv politický význam. V zásadě nevyvíjely prakticky žádnou samostatnou činnost a později dokonce ani nesměly přijímat nové členy nad kvótu stanovenou

⁷⁷⁷ Drtinův popis událostí z února 1948 viz Drtina, P.: *Československo – můj osud*. Sv. II, kniha 2, 2. vyd., Melantrich, Praha 1992, s. 496–571.

vedením KSČ. Vedení KSČ dávalo rovněž souhlas s pořádáním sjezdů těchto stran a schvalovalo jejich politický program. V praxi tak v Československu existoval režim jedné strany.

10. března 1948 předstoupila nová Gottwaldova vláda před Ústavodárné národní shromáždění, které se v době krize vůbec nesešlo. Komunisté očekávali hlasování o programu nové vlády s určitými obavami, protože za normálních okolností by vláda, opírající se jen o KSČ a KSS, nemohla získat důvěru. Byly to však zbytečné obavy. Z 241 přítomných poslanců jich pouze 11 před hlasováním opustilo jednací sál a všech zbylých 230 hlasovalo pro důvěru. Zbývajících 59 poslanců ÚNS bylo již v té době v emigraci nebo se vzdali mandátů. ÚNS se stalo poslušným nástrojem v rukou vlády. Během dalších dvou měsíců přijímal parlament jako na běžícím pásu v rychlém sledu nové zákony provádějící urychlenou transformaci systému. Řada těchto zákonů byla připravena již před únorem a měla nepochybně pozitivní charakter, jako např. zákon o národním pojištění přijatý 15. dubna, zavádějící komplexní zdravotní, úrazové a penzijní pojištění všech pracujících. Hlavní zákony ovšem měly za cíl maximálně omezit rozsah soukromého sektoru a připravit půdu pro jeho téměř totální likvidaci. 21. března byl schválen zákon o nové pozemkové reformě omezující pozemkové vlastnictví na 50 hektarů.⁷⁷⁸ O měsíc později – 28. dubna – došlo ke znárodnění podniků s více než padesáti zaměstnanci. Kromě toho byla zcela znárodněna tato odvětví: velkoobchod, stavebnictví, zahraniční obchod, polygrafický průmysl, cestovní kanceláře, podnikání v dopravě a také veškeré léčebné ústavy a lázeňství.⁷⁷⁹ Za zabranou půdu a znárodněné podniky měla být sice vyplacena finanční náhrada, avšak to se ve většině případů nestalo. Nutno ovšem říci, že v roce 1948 měly tyto akce značnou podporu obyvatelstva a i KSČ se mohla opírat o celkem širokou sociální základnu.

Ústava 9. května

Po komunistickém převratu byla urychleně dokončena nová ústava, kterou Ústavodárné národní shromáždění schválilo 9. května 1948.⁷⁸⁰ V preambuli ústavy a v jejím prvním článku se říkalo, že československý stát je lidově demokratickou republikou, byť – na rozdíl od jiných tzv. lidově demokratických států – se to neprojevovalo ani v názvu státu, ani v jeho státním znaku (oficiální název tedy zněl i nadále Československá republika). Po formální stránce ústava navazovala v mnoha ohledech na ústavu z roku 1920. Zachováno zůstalo Národní shromáždění o třech stech poslancích, které ale bylo na rozdíl od první republiky jen jednokomorové. Hlavou státu byl i nadále prezident volený Národním shromážděním na dobu sedmi let. Ústava dále ponechávala v platnosti existenci

⁷⁷⁸ Zák. č. 46/1948 Sb., viz též zák. č. 44/1948 Sb., kterým byl doplněn a pozměněn zákon o revizi první pozemkové reformy č. 142/1947 Sb.

⁷⁷⁹ Zák. č. 114/1948 Sb., č. 115/1948 Sb. č. 118–126/1948 Sb.

⁷⁸⁰ Úst. zák. č. 150/1948 Sb.

Slovenské národní rady a sboru pověřenců, avšak ještě více než třetí pražská dohoda z roku 1946 omezovala autonomii Slovenska, neboť členové sboru pověřenců byli odpovědní vládě v Praze, která je mohla jmenovat i odvolávat. Ústava deklarovala tradiční práva a svobody, jako nedotknutelnost soukromého vlastnictví, svobodu projevu, tisku apod. včetně nových tzv. sociálních práv, např. práva na práci, na vzdělání, na odpočinek apod. Všechna tato práva byla ve skutečnosti opsána ze sovětské ústavy z roku 1936 a – stejně jako u sovětské ústavy – byla jen formální. Ústava neobsahovala ustanovení o tradičním dělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní a nezřizovala ani ústavní soud. Občan tedy neměl žádnou možnost někde se svých práv dovolávat.

Ústavu 9. května odmítl prezident Beneš podepsat a rozhodl se abdikovat. Na Gottwaldovu žádost nakonec svou abdikaci odložil až na dobu po volbách do Národního shromáždění, které se uskutečnily 30. května. Voličům byla předložena pouze jednotná kandidátka Národní fronty, pro kterou se údajně vyslovilo v českých zemích 87,12 % a na Slovensku 84,91 % všech voličů. Volby se tak staly fraškou. Rovněž všechny další volby až do pádu komunistického režimu se konaly podle stejného vzoru. Tak jako po volbách v roce 1946 i nyní byla na základě volebních výsledků do Národního shromáždění sestavena Slovenská národní rada a rovněž národní výbory. „Volby“ do těchto orgánů se uskutečnily teprve v roce 1954. 7. června Beneš abdikoval a o týden později byl prezidentem zvolen Klement Gottwald, který novou ústavu podepsal. Následující den – 15. června 1948 – jmenoval Gottwald novou vládu v čele s Antonínem Zápotockým.

V Československu byl definitivně nastolen totalitní komunistický režim. Viděno zpětně se nám dnes toto období může jevit jen jako doba neskonalejších útrap srovnatelná snad jedině s temnem nacistické okupace. Do značné míry jistě toto období – především jeho první roky – temné bylo. Byl zde ale jeden podstatný rozdíl: zatímco nacistická okupace byla českou společností od počátku odmítána, komunistický režim mnozí lidé v roce 1948 vnímali skutečně jako počátek „nové epochy“, ve kterém se uskuteční dávný sen všech chudých, ponížených a utiskovaných – sociálně spravedlivá společnost. Kromě toho u řady lidí průběh únorových dní vyvolával dojem, že se především oni sami se svými rezolucemi, účastí na demonstracích a na generální stávce přičinili o vítězství správné věci. Sami komunisté ostatně později nevykládali únor 1948 jako začátek socialistické revoluce, ale naopak jako její završení, přičemž tato revoluce byla podle nich zahájena už v květnu 1945.⁷⁸¹ Nový režim se tak zpočátku mohl opřít o poměrně silnou sociální základnu, která se potom úměrně s vystřízlivěním z počátečních iluzí postupně zužovala.

⁷⁸¹ Charakteristické v tomto směru je, že 25. únor 1948 byl od roku 1952 v kalendáři uváděn jako „významný den“, nebyl však státním svátkem. Za ten byl prohlášen 9. květen. Na rozdíl od 1. května a 28. října (oslavovaného nově nikoliv jako den vzniku republiky, ale jako „den znárodnění“), které byly dny pracovního klidu, byl 25. únor normálním pracovním dnem. Viz zák. č. 93/1951 Sb. z listopadu 1951.